

GODIŠNJE SE ŠTAMPAJU DVE SVESKE ČASOPISA.

PRVA SVESKA

1961, 1, 1, 1—192

ŠTAMPANA JE 1961. GODINE.

Original scientific paper
UDC 616.981.45/914.5/914.97 „12—15”

Bogumil HRABAK

Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Srbije, Beograd

PRENOŠENJE KUGE IZ ITALIJANSKIH SAJAMSKIH I LUČKIH
GRADOVA NA PROSTOR IZMEĐU REKA NERETVE I BOJANE
(1350—1600)

Vesti o zarazama su obično nekompletne i jednostrane, jer i kod razvijenijih zapadnih zemalja potiču po pravilu samo iz onih središta koja su imala organizovanu zdravstvenu službu. Na pr. u Apuliji, dubrovačkom primorskom susedu, ta služba duže nije bila uspostavljena ili razvijena, ali je još gore što se nisu sačuvali srednjovekovni arhivski spisi (osim izuzetno, u katedrali grada Trani i sl.), te Dubrovnik, Venecija i Napulj gotovo za ceo srednji vek svojim bogatim arhivskim podacima imaju funkciju apulijskih arhiva do pred kraj XV veka. Mletačka Republika i Dubrovačka Republika imale su službe koje su pratile zdravstvenu situaciju na širokom prostoru na kome su podanici i građani tih država vodili trgovinu ili odlazili kao pomorci. Problematiku zaraza, klimatskih promena i važnih okolnosti, koje su se ticale poljoprivrede i ishrane, svuda su najbolje pratili anali pa donekle i hronike, koji su iz godine u godinu beležili pojave koje su u lokalnim razmerama uticale na život širokih slojeva naroda. Zanimljivo je da je revnosni zvanični letopisac Mletačke Republike, Marino Sanudo (mlađi) u svom poznatom „Dnevniku” (1496—1533) malo registrovao zbivanja koja su se događala između reka Neretve i Bojane. Ni dubrovački dokumenti koji se tiču važnih spoljašnjih odnosa i dobijenih povlastica ne sadrže podatke o bolestima. Ipak, diplomatski poverenici italijanskih gradova u Dubrovniku su znali ponekad javiti zavičajnom gradu i o zdravstvenim prilikama u Dubrovniku i njegovom bliskom zaleđu.¹ Pravni spomenici, naročito stariji, sačuvali su uspomenu o velikim rednjama, kad su zakonodavna tela varoši donosila odredbe o sanitarnoj zaštiti naselja. Lokalne istorije italijanskih gradova još ni danas ne posvećuju iole veću pažnju zdravstvenoj prošlosti, tako da u tom pogledu nauka u nas ide ispred istraživanja naših zapadnih suseda.

Na primorskom pojasu između Neretve i Bojane kasnije su bez sumnje bile značajnije epidemije koje su se širile iz balkanskih zemalja (osobito iz Albanije) nego one koje su prenošene plovnim objektima iz mesta sa druge strane Jadrana, jer su ova docnije već i sama imala odbrambene sistem za sprečavanje disperzije zaraze i njenih prenosioca. Pa ipak, i pored svih predostrožnosti, karantina, kontrole bolesnika u

pridošlim brodovima, evidencije dolazaka lađa i putnika i mesta iz kojih su dolazili, zaraza je i u njima bilo i kasnije, često sa težim posledicama nego u oblastima istočnog sveta, jer je reč o velikim gradovima i o znatno intenzivnijem saobraćaju. Dakle, za XIV i prve decenije XV stoleća Dubrovnik i Boka Kotorska sa susednim crnogorskim i humskim Pomorjem više su stradali od čume sa Apeninskog poluostrva, sa Sicilije, iz doline reke Po i sa ravnice ispod Dolomita i Alpa, nego sa balkanskih strana.

Na jadranskoj i na ostalim obalama Italije bilo je u XIV, XV i u XVI veku dosta razvijenih urbanih sredina u kojima su ostvarivani kontakti poslovnih ljudi iz Dubrovnika, Stona, sa dubrovačkih ostrva (sa dosta pomoraca kao Lopud, Šipan i Koločep), iz Neretve, iz Herceg Novog, Perasta, Risna, Kotora i manjih mesta bokokotorskog fjorda, Budve, Bara i Ulcinja. Od sajamskih mesta posebno treba pomenuti Lančano (sajam u maju i avgustu), Rekanati (godišnji vašar u septembru), Milano (septembar), Pezaro, Ramini (juna i oktobra), Kastelo di Sangvine (Abruco), Nočeru (novembar), Lučeru i Fođu (Kapitanat, Fođa za stoku i vunu), Trani (januar i oktobar), Barletu (avgusta), Bari (decembra), Brindizi, Leče (marta, za ulje), Salerno (dvared godišnje) i Averzu (Lacio, dvaput godišnje); kasnije se po sajamskim priredbama proslavila Senigalija (Marke).² Velike luke su bile i Ankona, Fano, luka Lančana Ortona, Peskara, Manfredonija, Monopoli, Otranto, Tarent i mnogobrojna krcališta žita, sira i drugih proizvoda na Siciliji. Najzad, i mesta hodočašća (Rim, Loreto kraj Rekanatija, Asizi, Bari), u kojima su se skupljale mase sveta, mogla su uticati na širenje zaraza. Zdravstveno stanje u Veneciji, Đenovi, Firenci i Bolonji, velikim trgovačkim središtima tadašnje južne Evrope, takođe se reflektovalo na prilike u Dubrovniku, u Boki Kotorskoj i u Neretvi.

Dok su gradovi u Romanji, Markama, Umbriji, Abrucu i u Apuliji tokom vremena bili zdravstveno organizovani, u Tarentskom zalivu i na Siciliji, sa intenzivnim prometom naročito sa arapskim zemljama (u kojima su bolesti uvek tinjale pa se razbuktavale), mogućnost zaražavanja bila je znatno veća. Srećna je okolnost u vezi s tim utovarnim stanicama bila u tome što je putovanje do Dubrovnika i Boke trajalo duže, te se bolest pre otkrivala. Oktobra 1450. god., na primer, postojala je opravdana sumnja da su putnici koji su sa Sicilije stigli na nekoj denovljanskoj lađi bili zaraženi, te im je svima određena kazna od 100 dukata što se po dolasku u Dubrovnik nisu vladali prema sanitarnim propisima Republike.³ Brodovi koji su pristizali sa Sicilije ponekad su prenosili bolest iz područja Magreba; znalo se, primerice, da je 1468. god. zaraza carevala na obala Tunisa.⁴ Velika epidemija u Palermu marta 1496. god. pretila je celom srednjem delu Sredozemlja, te su se nje uplašili i u Veneciji.⁵ Putnici, pristigli sa Sicilije često su umirali u Dubrovniku, kao što se zna za Mariju Mesić, oktobra 1523. god.⁶

Kao što je poznato, najveća srednjovekovna epidemija bila je sredinom XIV veka (1347-49), koja je usmrtila trećinu stanovništva južne, zapadne i srednje Evrope; ona je počela upravo iz italijanskih primorskih gradova. Ta rednja je obuhvatila i Dubrovnik, u kome je uticala čak i na socijalne odnose, smanjujući teret zavisnog seljaštva, jer je

zbog velike smrtnosti ponestalo radnih ruku i na selu.⁷ Posle toga nastala je mala pauza. Iz narednih decenija od kuga iz Italije u Dubrovniku se više osetila ona iz 1363. godine, kad je došlo do značajnije obustave privrednih veza.⁸ U Dubrovniku se oglasila i kuga 1374. god., prenesena iz Lombardije, gde je harala posle poplava i u toku gladnog proleća. Od 1380. god., međutim, nastao je novi talas epidemije u Apuliji pa i Veneciji, koje su se jače osetile i preko mora. Velike evropske epidemije čume u to vreme širile su se prostranim krajevima 1363, 1371, 1374, 1390. i 1400.¹⁰ U to doba, najpre u Dubrovniku, javila se misao o podizanju karantina, te je već 1377. god. ustanovljen kontumac za lađe koje su dolazile iz zona obuhvaćenih epidemijama; izolacija je trajala mesec dana, a obavljena je na dva susedna otočja.¹¹ U Veneciji su prvi pravi lazareti podignuti 1423. i 1468. god., dok je Magistrat zdravlja počeo u punom smislu da funkcioniše 1486. god.¹²

Septembra 1380. god. umiralo se u Apuliji zbog jedne letnje rednje. Krajem januara 1381. god. bolest je registrovana i u Bosni. Početkom avgusta odobreno je knezu i Malom veću u Dubrovniku da zabrane odlazak u mesta u kojima je carevala epidemija.¹³ Jula 1382. god., smrt je harala u Veneciji i drugde; 29. jula određen je „purgatorijum”, s tim da se obavlja na ostrvima Mljetu i Mrkanu, a zabranjen je dolazak u Dubrovnik putnika iz naselja zahvaćenim epidemijom. Prema odluci od 29. oktobra 1382. god. niko od dubrovačkih građana i podanika nije smeo da ide u Veneciju, gde je i dalje vladala smrtnost; u slučaju prekršaja, trgovac je plaćao 100, a mornar 50 dukata. I mesec dana kasnije obnovljena je zabrana putovanja u ovaj grad. Još 4. decembra registrovano je u Dubrovniku da se u Veneciji umire, ali je dozvoljeno trgovcima da robu mogu prevesti stranim brodovima, s tim da ne mogu espap dovesti u Dubrovnik iz Venecije. Zabrana održavanja kontakta sa velikom pijacom sa severa Jadrana dignuta je tok 5. februara 1383. god. kad je Venecija oslobođena smrtnih zaraza.¹⁴

Početkom maja 1383. god. kuga se uvrežila u primorskim mestima i drugim gradovima Apulije. Na udaru se nalazio i grad Brindizi (značajan za saobraćaj sa Egiptom i Carigradom; zaraza je svakako bila prenesena iz Aleksandrije gde je kuga bilo stalno). Po jednog plemića mogla je biti upućena barka u Brindizi, ali je on morao provesti mesec dana u susedstvu Dubrovnika, ako je smrtnost u Brindiziju pogađala odreda. Jednom dubrovačkom lekaru, rodnom iz Barija, bilo je (8. juna) odobreno da na jednom naoružanom brodiću pređe zarad svojih poslova i u službi u Barletu, bez obzira što je ta varoš i ostala Apulija bila okužena. Ranije pomenuti plemić Nalko Đurđević još krajem juna bavio se u Brindiziju, te je njegov dolazak u zavičajan grad bio uslovljen ranijom odlukom. Plovidba u Apuliju je bila zabranjena još sredinom jula, kad je knezu i njegovom veću dozvoljeno da, izuzetno, mogu poslati lađicu u Apuliju zbog neodložnih potreba. Apulija je oslobođena kose crne smrti tek sredinom septembra 1383. god. u svojim primorskim predelima, te je mogao da se obnovi vrlo intenzivan saobraćaj sa tom apeninskom pokrajinom; no izabrana tročlana komisija imala je i dalje da nadzire pristup ljudi iz zaraženih mesta i da takve pojedince udaljuje sa teritorije na mesec dana.¹⁶

Pomenuta Komisija delovala je i od početka juna 1384. god., jer je „pestilencija” vladala u jadranskom basenu, pa je raskuživanje obavljeno na Mljetu i Mrkanu.¹⁷ God. 1385. bila je mirna u pogledu zaraza. U prvoj polovini decembra 1386. god. nekom Mlečaninu i ortaku dozvoljen je ulazak u Dubrovnik samo ako službeni lekar da uverenje o tome u kakvom se stanju nalaze došljaci.¹⁸

Krajem 1387. god. opet je počeo jedan manji ciklus rednji. Najpre je izabrana komisija da prati kretanje putnika iz zaraženih naselja, čija je konfinacija obavljena u Cavtatu. Možda su namernici dolazili i sa kopna. Godinu dana kasnije, ljude iz zaraženih krajeva upućivali su u petnaestodnevnu konfinaciju na Mljet. Izdvajanje pridošlica određeno je i sredinom aprila 1389. god.¹⁹ U uslovima velike epidemije kuge u Rimu, papa Urban je proglasio oprostaj od greha; Rimljani su loše primili vest o smrti i samog pape, koga nisu voleli, jer je bio odviše škrt i nije ranije odredio „perdonancu”, pa se govorkalo da je njegova smrt došla kao kazna za njegov tvrdičluk; novog papu Bonifacija dočekali su i kao spas od rednje.²¹ Kuga je u Rimu, međutim, redila i krajem proleća 1390. god. Zbog toga je (24. juna) donesena u Dubrovniku odredba da niko ko bi dolazio iz Rima i susednih krajeva ne sme da uđe u grad Dubrovnik ili na njegovu teritoriju, nego da izvan državnog područja treba da izdrži karantin od 15 dana; sredinom jula određeno je da pomenuti putnici konfinaciju izdrže na Mrkanu ili na Moluntu (poluostrvu južno od Cavtata).²² 15. (ili 25.) maja (odnosno marta kod nekih letopisaca) 1391. god. bio je zarazni oganj i u Dubrovniku, prenesen iz Rima zbog hodočašća koje je tada trajalo pola godine; smrtnost je, izgleda, zahvatila i Carigrad, a možda i druge turske gradove.²³ Hroničar Ivan Gundulić piše da je zaraza prenesena u Dubrovnik tek 15. avgusta iz Rima i da je redila 6 meseci.²⁴ Kažnjavanje mornara zbog nepridržavanja zdravstvenih odredaba praktikovalo se i od kraja septembra 1392. god., jer je komisija bila izabrana još 8. januara te godine. Kuga je posebno kosila na Pelješcu, gde je kapetanu ovog područja bilo dozvoljeno da se povuče u granični pojas poluostrva, dok bi mu porodica stanovala izvan zaraženog područja.²⁵

Pored dokumenata Dubrovačkog arhiva o odlukama veća i tekućih poslova, podatke o „pestilenciji” u 15. a izuzetno i krajem 16. daje i najvažniji pravni spomenik toga vremena — Liber viridis. Na primer, poglavlje 91 iz 1397. god. (5. januar, 25. maj, 28. jun) govori protiv onih osoba koje dolaze iz zaraženih krajeva uz određivanje kazne od 100 dukata, s tim da se raskuživanje obavlja na Mljetu i ostrvcu Mrkanu. Na pitanje odakle je mogla da se prenese zaraza, odgovara tekst same odredbe, jer se nalaze da se žito i drugi plodovi, odelo i druge stvari bolesnih ne mogu prenositi u zdrava područja Republike.²⁶ Dubrovačka teritorija nije bila iole značajniji proizvođač žitarica i drugih agrarnih proizvoda nego su se ovi dovozili u to vreme pre svega iz severnog dela Apulije (Barleta, Trani, Manfredonija), ređe sa juga Apulije, sa Sicilije, sa otoka Trimidi ili iz Maraka.

God. 1397. kuga je evidentirana oko Vignja, tj. na Pelješcu prema Korčuli, a hroničar Gundulić piše da je nje bilo i u samom Dubrovniku. Jula 1399. god. nekoliko slučajeva zaraze otkriveno je u Dubrovniku, te su neke porodice evakuisane na ostrvce Mrkan.²⁷

God. 1400. čuma je strašno potamanila ljude u Veneciji. Trgovac iz Firence Bindo Pjačiti, koji je tada boravio u Veneciji, pisao je prijatelju u Firenci da je ceo svet postao bigotan i da su imućniji iz grada pobešli u Padovu ili čak u Friul i u Istru. U porodici humaniste Antonija iz Romanje i njegovog brata za sedam nedelja sahranjeno je 10 članova. Decembra te godine dužd je referisao da je kuga odnela u gradu 16 000 života. Epidemija je obuhvatila i Dubrovnik i susedne Konavljane i trajala je 2 godine; po kazivanju anonimnog letopisca, ona je u Dubrovniku usmrtila 560 muških i 207 ženskih predstavnika vlastele i 4 600 drugog naroda. Zaraza se javila 20. januara, a aprila meseca je jenjala, prema pismu dubrovačke vlade Stevanu Lazareviću Visokom.²⁹ Poglavlje 113. „Zelene knjige” (7. decembra 1405) govori o izboru opštinskih časnika u službi zajmova; tu se pominje i carina na žito, tj. plaćanje onim službenicima koji su ostali u Dubrovniku i za vreme čume.³⁰

Aprila 1416. god. čuma se javila na području Dubrovačke Republike, izgleda najpre na Lopudu, ostrvu pomoraca. Nju je, navodno, 23. aprila uneo u Dubrovnik Pavle Gandulić i od nje je stradalo 3 800 osoba.³¹ Iz naredne decenije treba pomenuti zarazu 1422. god., kad je svim Dubrovčanima bilo zabranjeno da plove u luke od Ravene do Kotrona, kao i u Valonu, tj. u zaražena mesta. Pet godina kasnije kuga se pojavila opet na Lopudu, unesena morskim putem.³² Zaraza koja se 1431. god. javila na ostrvu Koločepu mora da je takođe prenesena brodovima.³³ U proleće 1433. god. nije se tačno znalo kakvo je zdravstveno stanje u Riminiju (Romanja), tj. da li je u tom gradu vladala zaraza kad je iz tamošnje luke isplovio Nikša Bigorović sa 4 mornara; kurirski brodić je upućen da ispita da li je bolesti bilo u toj varoši krajem aprila, a pomenutim putnicima je naplaćena kazna od 100 i 50 dukata.³⁴

19. maja 1436. god. usvojena je glava 305. Liber viridis koja se odnosi na stražarenje protiv prenosioca kuge pre svega na tri najugroženija ostrva — Šipan, Lopud i Koločep. Tada je u velikom delu Jadrana, koji su brazdili dubrovački brodići, vladala „pestilencija”, te su od bolesti posebno bila ugrožena pomenuta ostrva na kojima su živeli brojni pomorci; na ta ostrva trebalo je poslati jednog plemića (starog preko 30 godina), koji bi sa barkom i 6 mornara obilazio ostrva i izdavao potrebna uputstva, čuvajući ugroženo područje i danju i noću od prilaza bilo kakvih plovih objekata sa strane.³⁵ Godinu i po kasnije (sredinom novembra 1437. god.) bilo je određeno obrazovanje povorke vernika (procesija) i održavanje molepstviya svetom Ivanu Krstitelju, kao zaštitniku grada protiv okrutne epidemije; 24. juna, na dan toga sveca, trebalo je izmoliti zahvalnicu.

Poznati humanista De Diversis zabeležio je pojavu bolesti još prvih dana aprila, kad se, verovatno kao i 1433. god., najpre javila u Gružu, naselju pomoraca.³⁶ U to vreme i u Veneciji je čuma bila nešto ređa i pominje se samo 1423. god.³⁷ U drugoj velikoj jadranskoj luci, u Ankoni, vladala je početkom leta 1436. god. čuma, te je dubrovački opštinski kancelar, ranije tamo upućen, bio dužan da izvesti vladu i o zdravstvenom stanju u glavnom gradu Marke.³⁸ Tada je zaraze bilo i u Bosni i u Novom Brdu, dakle reč je o jednoj široj epidemiji.

za spas koji je on doneo. 17. marta 1439. god. doneta je opširna uredba u 24 tačke o postupcima u doba smrtnosti od kuge. Pomenuto je da je grad sa teritorijom u prošloj (tj. 1438. god.) bio izvrnut velikoj opasnosti, jer je u svetu i u susednim krajevima kosila nesnosna epidemija. Mljet je i dalje bio glavno boravište za izdržavanje karantina, te je na ostrvu, u manastiru, istovareno 200 stara brašna za prehranu brodskog osoblja. Jedna odluka poziva se na odredbu Senata od 19. aprila 1437. god., tj. iz vremena zaraze. U vreme buduće rednje zabranjen je odlazak i noćenje građana bilo kog društvenog stepena na dubrovačkom ostrvu Lokrumu; od toga su izuzimani plaćenici vojnici i plemići kao povlašćeni stanovnici grada. Zarazi je bio izložen i drugi grad Republike, Ston, na severnoj strani teritorije prema Neretvi; iz zakuženog Dubrovnika bilo je zabranjeno prelaženje žitelja u Ston ili na stonsko područje, posebno u mesta u kojima bi boravile stonske noćne straže; karantin je mogao da se izdržava samo u pograničnom pojasu, od Kobaša do Grbljave.³⁹

Jedna „pestilencija” je zabeležena u pomenutom pravnom zborniku i za jun 1456. god., svakako opet pri skladištenju žita u fundik, što bi upućivalo na zaključak da je zaraženje verovatno stiglo iz Apulije.⁴³ Meseca maja te godine opasnost je Dubrovniku zapretila iz Hercegovine a boleštine je bilo i oko Herceg-Novog i u Boki Kotorskoj.⁴⁴ Bolest se i dalje širila, te su 12. februara 1457. god. određeni ljudi čija je dužnost bila da svakog dana obilaze grad i predgrađa.⁴⁵ Bolest je 1457. god. najpre jenjala, ali uz osetne gubitke i za plemiće i za pučane. Oko 10. juna oboljenje se ponovo vratilo u grad, pa su na sve izlaze iz grada postavljene straže od ukupno 30 vojnika, a iz Gruža su osumnjičeni prebacivani na pusto ostrvce Daksu. Rednja je trajala do 12. decembra.⁴⁶ Krajem februara 1457 jedna Dubrovčanka sastavila je svoj testamenat u Veneciji u vreme epidemije.⁴⁷ Dubrovčani su ispitivali da li je kuga vladala Venecijom i jula 1431. god.⁴⁸ Kad je reč o velikoj izveznoj luci Barleti, decembra 1447. god. sumnje nije bilo da je mesto bilo okuženo i da je trebalo primeniti odredbe o pomorcima i putnicima u takvoj situaciji.⁴⁹

Veneciju je zarazna nesreća zadesila i 1460. i 1468. god.⁵⁰ Avgusta 1464. god. prilikom dolaska mletačkog dužda sa eskadrom od 12 galija u Rim odnosno u Ostiju, u gradu je vladala epidemija, te dužd nije mogao obaviti razgovore sa papom, koji je bio u krajnje depresivnom stanju zbog zle kobi nabačene na narod njegovog Rima. Sumnja na čumu u Dubrovniku javila se krajem avgusta.⁵¹ Hroničar Ranjina navodi da se kuga u gradu javila 15. marta i da je sa prekidima trajala 3 godine, odneviši 78 osoba vlasteoskog roda, 31 sveštenika i kaluđera i 2 500 pučana. Zaraza se izgleda najpre javila na Pelješcu, a preneti je sa susedne mletačke Korčule.⁵²

Maja 1466. god. izglasana je u dubrovačkom Velikom veću uredba o kugi. Njom je predviđena izgradnja karantina na Dančama, izvan grada. Karantin bi se sastojao od jedne zgrade dugačke 40, a široke 12 lakata, sa dvoja vrata, u koje bi se zdanje smeštali oboleli od kuge i drugih zaraznih bolesti. Tu bi bila izgrađena i jedna veća cisterna, da bolesne snabdeva vodom. Na tom kompleksu, gledajući prema moru, bile bi sagrađene kućice od 8 x 4 lakata prostranstva, koje bi služile za boravak pojedinaca ili i celih porodica, koji bi dolazili iz krajeva u

kojima je besnela kuga, da tu obave karantin. Ceo prostor karantina bi jednim zidom od 70 lakata u pravcu Lovrijenca bio odeljen od ostalog dela Danača. Karantinom bi upravljali opštinski časnici, koji bi vodili knjigu primanja i izdataka. Karantin bi se izdržavao iz više izvor, od kojih bi bio najznačajniji onaj da u Dubrovniku, Stonu, Pelješcu i Astareji, na svaku kvintu vina u prometu treba platiti 2 folara (novčića); onima koji bi ostavljali zaveštanja, sugerisalo bi se da nešto ostave i za izdržavanje staništa zaraženih. U slučaju epidemije, carina na jagnjad i jariće, ribu u Stonu, i prihod od mlinova u Konavljju morali bi se deponovati za troškove u vezi s obuzdavanjem zaraze. U tim uslovima trojica gradskim sveštenika bila bi određena da podeljuju sakramente obolelim i pokojnim, a za njihovo izdržavanje mogla bi se uvesti vrećica za milodare u crkvi.⁵³

God. 1450. kuga je ponovo odnosila žrtve u Rimu, te su Dubrovčani po povratku u zavičaj morali da se povinuju sanitarnim merama i da izdrže propisani karantin.⁴⁰ Kad je neki Ankonjanin doplovio iz Arte i Valone, zdravstvena služba u Dubrovniku je posumnjala da on može biti donosilac zaraznih klica.⁴¹ Januara 1452. god. Apulija je ponovo bila zaražena kugom, te je jednom pomorcima i dvojici trgovaca naplaćena kazna što nisu izdržali karantin niti prijavili slučaj.⁴²

God. 1478. oveća kuga usmrćivala je narod u mnogoljudnoj Veneciji.⁵⁴ Izgleda da ima veze između te zaraze i epidemije u zetskom primorju, jer su u Skadar došli mletački vojnici da brane grad i susedne kastele od turske navale. U to vreme u Veneciji je umiralo dnevno po 40 njenih žitelja, a oganj vrućice opustošio je i neke druge oblasti Italije.⁵⁵ Čuma se ponovo ušunjala u Veneciju 1485. i 1486. god.⁵⁶ 15. oktobra 1481. god. bolest je prenesena u Dubrovnik iz Otranta (gde je godinu dana ranije izvršen desant osmanlijskih oružanih snaga iz južne Albanije). Ona se produžila i naredne godine i u Dubrovniku je usmrtila 92 plemića, 43 patricijske i 2 000 osoba iz naroda. Izbila je i u proleće 1483. god.⁵⁷ Neki patricije Nikola Đurđević nalazio se (pre 1486) u Ankonskoj Marki i u Senju kad je tamo redila crna smrt.⁵⁸

Kuga u Dubrovniku 1486. god. vezuje se za epidemiju koja je vladala od jeseni 1486. god. u velikom sajamskom mestu Marke Rekanatiju. Kao zborište sveta iz najrazličitijih krajeva, u Rekanatiju je stalno bilo zaraza, pa i kužnih. Prilikom odlaska na sajam često se dešavalo da se trgovci i pomorci i ne vrata sa njega, nego da umru na vašaru ili pri povratku u toku plovidbe.⁵⁹ Novembra 1486. god. zarazu su u Dubrovnik uneli trgovci sa dve vreće lana kupljenog na sajmu. U vezi s tom infekcijom u Dubrovniku je već 27. novembra umrlo 13 osoba.⁶⁰ Na lađi kojom je upravljao Vasilije Vitović sa Lopuda putovalo je 43 putnika iz Rekanatija; na plovidbi su umrli patron i 2 mornara; svedoci su izjavili da su pomenuti mornari još u Rekanatiju pokazivali znake oboljenja od kuge.⁶¹

Poslednja decenija XV veka svedočila je o delovanju rednji kuge na više strana i takoreći iz godine u godinu. U Dubrovniku se ona javila 1941. god. i usmrćivala je 3 meseca. God 1495. u Stonu je vladao veliki pomor, koji je, navodno, trajao 6 god.⁶² Oblast severne Albanije, zajedno sa veoma prometnim pristaništem Lješom, održavala je već krajem XV stoleća intenzivne veze sa Ankonom, izvozeći kože i druge

stočarske i rudarske proizvode. Na oblast južno od Bojane nije uticala zaraza 1492. god. u Ankoni i nekim drugim predelima Italije.⁶³

God. 1497. avet crne smrti zloslutno se nadnela nad mnogim oblastima Evrope. Na apeninskom poluostrvu je carevala u višegodišnjem ciklusu počev od 1496. god. Glad i kuga su se manifestovale u Firenci, a zatim je od meseca maja u Mantovi mnogo sveta pomrlo od „mal di mazucho“. Novembra 1496. god. manjak jestiva uslovio je uništavajuće učinke kuge u Napuljskoj Kraljevini, posebno u jedno od najmnogoljudnijih gradova Napulju i susednom naselju Kastelnuovo.⁶⁴ Marta 1497. god. glad i kuga gospodarili su u Riminiju, kamo je, kao i okuženoj Pizi, valjalo uputiti hlebno zrno iz Venecije. U isto vreme u jadransku metropolu dolazile su lađe iz Đenove, jer je te godine tirenska pokrajina patila od bolesti. Maja meseca kuga je dostigla kulminantni razvitak u Pizi (Toskana), a bila je žestoka i u selima oko Firenze. Pretila je opasnost da to vanredno stanje ne iskoriste Firentinci za napad na Pizu. Meseca jula kuga se izrazito pokazivala i u Rimu, a avgusta i u Lionu i Insbruku. Još juna 1497. god. sva veća mesta Italije, Istra i Senj (uvek na udaru prilepčivim bolestima) mogli su se registrovati kao zaražene zone. Nešto kasnije, bolest se osećala na celom apeninskom poluostrvu, a najviše u Raveni, Padovi, Trevizu kao i u Friulu i Istri. Ne treba posebno isticati da je morija obuhvatila i sajamske gradove Lančano, Rekanati i Rimini.⁶⁵

Juna 1498. god. zaraza se širila svuda, posebno u Firenci, gde su mnogi izgubili po više desetina hiljada dukata u nastalim nenormalnim uslovima. Stanje nije bilo bolje ni u Pizi, gde je novembra 1498. god. bilo oko 5 000 ljudi u krevetima, od kojih najviše galiota (veslača na galijama), tj. ljudi koji su stalno ploveći obilazili mnoge luke i gradove.⁶⁶ Na širenje zaraze u severnim albanskim lukama mogla je da utiče okolnost da su Napuljci februara 1499. god. dozvolili Turcima da se posluže lukom u Brindiziju, u toku neprijateljstava prema Mlečani-⁶⁷ma, koji su tada bili u ratnom stanju sa Osmanlijama.

U mestu Akvili (Abruco), poznatom po izvozu kvalitetne vune, umro je Aleksandar de Tanis, napisavši prethodno (26. juna 1502) zaveštanje.⁶⁹ Naredne godine kuge je bilo na više strana. U Apuliji je vladala velika glad pa su Dubrovčani prevozili žito i vino svojim prekomorskim susedima. Žita je bilo malo i u ostalim krajevima Apeninskog Poluostrva (na kome je besneo Francusko-španski rat), ali i u ostalom svetu.⁷⁰ Stanje se nije moglo drukčije završiti, nego kužnim oboljenjem, koje je naročito avgusta 1503. god. zahvatilo veliku izvoznu luku Barletu, gde je uneseno iz Aleksandrije. Iz Barlete je prenesena na Šipan, pa u Dubrovnik, a iz mletačke Kijodje unesena je u Konavle.⁷¹ U Kotoru i u usednim mestima bolest se oglasila meseca juna⁷² Tačnije, ona se tu pokazala još meseca maja, prenesena iz Barlete.⁷³ Istoričar Serafim Raci navodi da je za vreme rednje 1506. god. u Dubrovniku umrlo 1 500 lica, no to arhivski podaci ne potvrđuju.⁷⁴

Epidemija 1526-7. god. bila je jedna od najtežih, pre svega za Dubrovnik (gde je umrlo oko 20 000 stanovnika, a država je potrošila 40 000 dukata) i Split (sahranjeno 6 000 osoba). Zarazu je u Dubrovnik iz Ankone preneo neki krojač Andrija.⁷⁴ Kuga je morila i u sajamskom gradu Bariju 1527. god., ali i u još većem gradu godišnjih vašara, u

Lančanu, odakle se tad izvozila vuna, a dovozile balkanske kože.⁷⁵ Marta 1528. god. u venecijskom spisku okuženih mesta figurirali su: Rimini, Bolonja, Faenca, Forli i cela ostala Romanija, cela Toskana i Rim.⁷⁶ Čuma se oglasila i u Veneciji, ali je mnogobrojna sirotinja toga velegrada tom prilikom ipak bila pošteđena od iole veće smrtnosti.⁷⁷

Iz toga vremena postoji i jedna knjiga u Dubrovniku, u koju su se u vremenu od 1500. do 1530. ubeležavala imena pridošlih putnika i mesta iz kojih su stizali, a koja su mogla po nečemu biti sumnjiva u pogledu kuge. Registracija je obuhvatila kako mesta na Istoku, tako i ona na Zapadu, pre svega na Apeninskom Poluostrvu. Broj upisa govori i o intenzitetu kontakata sa Dubrovnikom i od značaja je za utvrđivanje opšteg obima trgovine. Venecija je upisana 60 puta, Bolonja 1, Ravena 1, Čezena 1, Rekanati 5, Ankona 54, Marke 10, Pezaro 13, Senigalija 3, Pesticca 1, Vasti 5, Fano 1, San Severo 2, Abruci 2, Bišelje 2, Fermo 2, Trimidi 3, Vieste 13, Monte San Anđelo 1, Ortona 14, Lančano 24, Peskara 1, Termoli 1, Apulija 22, Barleta 100 (najviše!) Trani 23, Manfredonija 38, Bari 23, Mola di Bari 4, Monopoli 2, apulijski Galipolj 5, apulijski Rod 2, Fortori 5, Čivita Vekja 1, Leče 2, Brindizi 2, Otranto 18, Tarent 4, Kalabrija 2, Sicilija 27, Mesina 13, Katanija 2, sicilijaska Saragosa 2, Napulj 9, Rim 6, Firenca 9, Đenova 2 puta.⁷⁷

U Apuliji je kuga morila i 1541. god., kad je u Dubrovnik dopremljena neka zaražena pšenica.⁷⁸ Boljkom primljenom morem na Pelješcu je dve godine kasnije pomrlo 90% stanovništva.⁷⁹ U to vreme sajam u Rekanatiju manje su posećivali Dubrovčani, te je on manje zaražavao dubrovačku čeljad. Poslednje zaraze iz tog sajamskog mesta registrovane su 1415. god., kad je zaraza unesena stvarima koje je sprovodio neki krojač Mate Ivanov, i 1527. god. kad je u Rekanatiju umro katorski plemić Luka Baz. Bolica.⁸⁰

God. 1555. i 1556. „pestilencija“ je pustošila kvartovske parohije Venecije.⁸¹ U Italiji je 1558. god. vladala velika oskudica hrane, te je širena bolest „petehije“, koju su neki ubrajali u vid kuge.⁸² Fernan Brodel navodi da se kuga 1561. god. javila u izvesnim delovima Sredozemlja, jer je narod jako telesno oslabio s obzirom na slabu ishranjenost.⁸³ Čume je u Veneciji ponovo bilo 1565. i 1567. god.⁸⁴ U Veneciji je 1575-77. god. kosila najteža kuga koja je ikad postojala u ovom gradu. Januara 1576. god. u vreme njene kulminacije gotovo svaki drugi njen žitelj je usmrćen.⁸⁵ Brojke o žrtvama su različite. Prema jednom navodu, od 1. avgusta 1575. do februara 1577. god. sahranjeno je u gradu 12 922 muškaraca i 14 624 žena, dok je u lazaretima umrlo 10 356 ljudi i 8 819 žena, dakle u svemu 46 721 osoba.⁸⁶ Jedan drugi pisac nalazi da je samo na Lidu u to vreme pokopano 50 000 leševa.⁸⁷ Razlike u ciframa su možda nastale tako što je na Lidu sahranjen i narod izvan samog grada. U Dubrovniku nije bilo uticaja te katastrofe, jer se tamo beleže lokalne rednje 1572. i 1573. god. ali ne i pomenutih godina. Izgleda da je zaraza toliko iscrpla Venecijance, da oni nisu bili u stanju da trgovanjem prenose smrtonosnu zarazu. I druga velika severno-italijanska luka, Đenova, uskoro je stradala od iste bede januara 1580. god.⁸⁸

U Fermu (Marka) kuga je harala avgusta 1599. god.⁸⁹ U vreme kad su Dubrovčani potisnuli Mlečane iz trgovine sa Otomanskom care-

vinom, Mlečani su po svetu, konkretno u Ankoni 1623. god., pričali kako su Dubrovčani najveći uzročnici širenja kuge, jer zaražene kože iz Turske ne podvrgavaju dezinfekciji i dezinskciji, nego ih odmah uvlače u promet, i to ponajpre u Ankoni.⁹⁰

Nije teško primetiti da tokom 16. veka ima sve manje pomena velikih zaraza na mnogo strana. Sanitarnim sistemom, pre svega karantinom, a onda raskužavanjem opasne robe (kože, vuna, sklavinne, kabane, itd) znatno su smanjene zaraze, mada su neke od njih bile veoma velike. U to doba postojali su lekari koji su se specijalizovali za utvrđivanje i lečenje ili tačnije zaustavljanje širenja kuge izdvajanjem bolesnih i paljenjem robe s kojima su dolazili u dodir. U Dubrovniku je pored fizika, hirurga i okuliste, u 16. veku zabeležen i lekar za kugu — „medicus pestis“ (1527).⁹¹

IZVORI I BELEŠKE

¹ Mantovanski diplomatski agent, na pr., javio je 10. IX 1472. da u Srbiji i Bosni besni velika morija (Makušev V., *Istorijski spomenici Južnih Slovena i okolnih naroda*, II, Beograd, 1882, 39. — ² O sajmovima u italijanskim zemljama vid.: Zdekauer L., *Fiera e mercato in Italia sulla fine del Medio Evo*, Macerata, 1920; Porzio C., *L'istoria d'Italia nell'anno MDXLVII e la descrizione del Regno di Napoli*, Napoli, 1839, 141, 153, 155, 158, 161. — ³ Historijski arhiv u Dubrovniku (u daljem tekstu: HAD), Div. canc., LXII, 151 od 15. X 1450. — ⁴ Sayous A. E., *Le commerce des Européens à Tunis depuis le XIIe siècle jusqu' à la fin du XVIe*, Paris, 1929, 93-4. — O kugi Berbera vidi: Guglielmotti A., *La guerra die pirati e la marina pontificia dal 1500 al 1560*, I, Firenze, 1876, 375 (posebno juna 1534). — ⁵ I diarii di Marino Sanuto, Venezia, 1878, I, 83. — ⁶ HAD, Div. canc., CXII, 82' od 26. X 1523 (Marija Mesić, oktobra 1523). — ⁷ O tome vid.: Dinić-Knežević D., *Uticaj kuge od 1348. na privredu Dubrovnika*, Godišnjak Filozofskog fakulteta, Novi Sad, 1960 V, 11, 33. — ⁸ *Chronica ragusina Junii Restii item Joannis Gundulae*, digessit Sp. Nodilo, MSHSM, XXV, Zagreb, 1893, 146. — ⁹ Isto, 153; Sismondi S., *Histoire des Républiques italiennes du moyen âge*, VII, Paris, 1809, 69. — ¹⁰ Mollaret H., *Presentazione della Peste*, in: Venezia e la peste 1348-1797, Venezia, 1980, 12. — ¹¹ Venezia e la peste, 103 (Palmer R., na osnovu Jelčića J.). — ¹² Isto, 218. — ¹³ Dinić J. M., *Odluke veća Dubrovačke Republike* (u daljem tekstu: Dinić, *Odluke*), I, Beograd, 1951, 71, 115, 191. — ¹⁴ Isto, 237, 291, 297, 298, 299, 368. — ¹⁵ Mollaret H., n.n., 14. — ¹⁶ Dinić J. M., I, 374, 376, 378, 379, 383. — ¹⁷ Isto, II (1964), 23-4, 79, 59-80. — ¹⁸ Isto, 307 od 11. XII 1386. — ¹⁹ Isto, 388, 389, 422, 494, 547. — ²⁰ Müller R. C., *Aspetti sociali ed economici della peste a Venezia nel Medioevo*, in: Venezia e la peste, 74. — ²¹ *Annales ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*, digessit Sp. Nodilo, MSHSM, XIV, Zagreb 1883, 49. — ²² HAD, Reform., XXVII, 47' (24. VI 1390), 49 (17. VII 1390); Müller R. C., n. n., 72-4. — ²³ *Annales ragusini anonymi*, 49; Jeremić R. — Tadić J., *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I, Beograd, 1938, 69-70. — ²⁴ *Chronica ragusina*, 393. — ²⁵ HAD, Reform., XXIX, 53', 9', 33'. — ²⁶ Nedeljković B., *Liber viridis*, Beograd, 1984, 59-60, caput 91. — ²⁷ Jeremić R., — Tadić J., *Prilozi*, I, 70. — ²⁸ Müller, R. C., n.n., 74. — ²⁹ Jeremić R. — Tadić J., *Prilozi*, I, 70. — ³⁰ Nedeljković B., n.d., 80-1, caput 113. — ³¹ *Annales ragusini anonymi*, 54, Jeremić R. — Tadić J., *Prilozi*, I, 71. — ³² Jeremić R. — Tadić J., *Prilozi*, I, 71-2 i 72-3. — ³³ Isto, 75. — ³⁴ HAD, Div. not., XVIII, 36 od 18. V 1433; Hrabak B., *Rimini u dubrovačkoj trgovini*, Istorijski časopis Beograd, 1989, XXXVI. — ³⁵ Nedeljković B., *Liber viridis*, str. 253, caput 305. — ³⁶ Isto, str. 254, caput 307; Jeremić R., — Tadić J., *Prilozi*, I, 75, 77. — ³⁷ HAD, Cons. rog., VI, 64 od 9. VII 1436. — ³⁸ Nedeljković B., n.d., 261-8, caput 319. — ³⁹ HAD, Div. canc., LXII, 82, 82', 83, 93. — ⁴⁰ Isto, 101' od 21. VII 1450. — ⁴¹ HAD, Div. canc., LXIII, 79' od 1. II 1452. — ⁴² Nedeljković B., n.d., 417, caput 476. — ⁴³ Jeremić R., — Tadić J., *Prilozi*, I, 78. — ⁴⁴ Isto, 80. — ⁴⁵ *Chronica ragusina*, 351, 352. — ⁴⁶ HAD, Div. not., LII, 174 od 18. VII 1469. — ⁴⁷ HAD, Div. not., XVIII,

72 od 12. VII 1431. — ⁴⁸ HAD, Div. canc., LXVI, 23' od 24. XII 1447. — ⁴⁹ Müller R. C., n.n., 72, 104. — ⁵⁰ *Chronica ragusina*, 369, 371. — ⁵¹ Jeremić R., Tadić J., *Prilozi*, I, 81-2. — ⁵² *Liber Croceus*, pars I, volumen exscriptum a. D. 1725. Ragusii per d. Mathaeum Dom. de Ghetaldis (u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu), ch. 25-6, fol. 34-5. — ⁵³ Müller R. C., n.n., 94. — ⁵⁴ Hrabak B., *Kuga na Kosovu i u Albaniji 1450-1800*, Godišnjak Arhiva Kosova XXI-XXII, Priština, 1986, 21. — ⁵⁵ Müller R. C., n.n., 105 i 94. — ⁵⁶ *Chronica ragusina*, 386; Jeremić R., — Tadić J., *Prilozi*, I, 85-6, 86-9, 89-90. — ⁵⁷ HAD, Mob. ord., VIII, 9 od 11. II 1486. — ⁵⁸ HAD, Cons. min., XXIII, 153' (11. X 1488, Miliša); XXIV, 289 (11. X 1493, Radoje Bratićević zvani Uroda); Proc. not., VIII, 24' od 28. VIII 1486. — ⁵⁹ HAD, Div. not., 39'; Cons. rog., XXV, 132', 149', 164, 178; Cons. min., XXIII, 27, 45; Jeremić R., — Tadić J., *Prilozi*, I, 90-1; Bazala V., *Della peste e dei modi di preservarsene nella Repubblica di Ragusa (Dubrovnik)*, Zagreb, 1954, 21. — ⁶⁰ HAD, Div. not., LXVII, 22' (21. X 1486), 39', 41 (27. XI 1486). — Svakako zbog vesti o zarazi 1462. nije dozvoljena plovidba u Rekanati). — ⁶¹ Jeremić R., Tadić J., *Prilozi*, I, 91. — ⁶² Altavilla R., *Storia di Ancona in cento racconti*, Ancona, 1874, 194. — ⁶³ *I diarii di Marino Sanuto*, I, Venezia, 1878, 150, 376. — ⁶⁴ Isto, 522 i 552, 558-9 i 559, 566, 614, 628, 629, 643, 652, 645, 646, 672, 684, 689, 696, 698, 711, 736, 753, 795. — Firenze je takođe mnogo stradala od kuge. Ona je 1336. imala 90 000 a 1427. samo 40 000 stanovnika. Uostalom i Venecija je 1423. spala samo na 85 000 žitelja (Müller R. C., n.n., 93, 85). — ⁶⁵ *I diarii*, I, 985; II, 104, 114. — ⁶⁶ Isto, II, 430. — ⁶⁷ Jeremić R., — Tadić J., *Prilozi*, I, 91. — ⁶⁸ HAD, Test. not., XXVIII, 178; Marciari C., *Le relazioni tra l'Adriatico orientale e l'Abruzzo nea secoli XV, XVI e XVII*. Archivio storico Italiano, 1/1965. Firenze, 1965, 30. — ⁶⁹ *Annales ragusini anonymi*, 89, 90. — ⁷⁰ HAD, Cons. min., XXVII, 262' od 31. VIII 1503; Jeremić R., Tadić J., *Prilozi*, I, 92. — ⁷¹ *Annales ragusini anonymi*, 92. — ⁷² Katić V. R., *Pojava kuge u Crnoj Gori i objašnjenje njene epidemiologije*, Istorijski zapisi, 1959, 3-4, 169-70; Katić R., *O pojavi i suzbijanju zaraznih bolesti kod Srba od 1202. do 1813*, Beograd, 1965, 65-66. — ⁷³ Jeremić R., — Tadić J., *Prilozi*, I, 92-9; Hrabak B., *Kuga u balkanskim zemljama pod Turcima od 1450. do 1600. godine*, Istorijski glasnik, 1957, 1-2, 27-8. — O kugi 1526. u Ankoni vid.: *I diarii di Marino Sanuto*, XLII Venezia, 1893 od 3. III. — VII 1526. — O kugi u Rimu juna 1523: Isto, XXXIV, 357. — O kugi u Barleti: Žontar J., *Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov u boju proti Turkov v 16. stoletju*, Dela SAZU XVIII, Ljubljana 1973, 51. O kugi u Rimu, Riminiju, Pezaru i Skadru aprila 1524 vid.: *I diarii*, XXXVI, 106, 150, 172, 180. — ⁷⁴ Petroni G., *Della Storia di Bari*, I, Napoli, 1857, 597. — ⁷⁵ *I diarii*, XLII (1895), 27 i XLVII (1897), 35. — ⁷⁶ Venezia e la peste, 134, 72-3. — ⁷⁷ HAD, *Libro delli signori chazamorti*, 1500-1530, fol 101+135 at. — ⁷⁸ HAD, Cons. rog., XLV., 214'. — ⁷⁹ Jeremić R., — Tadić J., *Prilozi*, I, 98. — ⁸⁰ HAD, Div. canc., XCV, 2 at-2' at od 1. II 1515; Hrabak B., *Rekanati i Dubrovnik do sredine XVII stoleća*, Anali Centra JAZU u Dubrovniku za znanstveni rad, XXVI, Dubrovnik, 1983, Hrabak B., *Prisustvo Bokelja u sajamskim gradovima Ankonske Marke i u Lančanu (do 1600. godine)*, Boka, XIX, Herceg-Novi, 1987, 45. — ⁸¹ Venezia e la peste, 58, 60, 132. — ⁸² Romanin S., *Storia documentata di Venezia*, VI, Venezia, 1857, 246. — ⁸³ Braudel F., *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe I*, Paris, 1949. — ⁸⁴ Venezia e la peste, 128. — ⁸⁵ Cappelletti G., *Storia della Repubblica di Venezia*, IX, Venezia, 1854, 216-20; Preto P., *La peste del 1575-77*, in: Venezia e la peste, 127-8. — ⁸⁶ Venezia e la peste, 140. — ⁸⁷ Müller R. C., n.n., 97. — ⁸⁸ HAD, Cons. rog., LXV, 192. — ⁸⁹ Horvat C., *Monumenta historiam Uscochorum illustrantia*, I, Zagreb, 1910, 256. — ⁹⁰ Foretić V., *Povijest Dubrovnika do 1808*, II, Zagreb, 1980, 195. — ⁹¹ Jeremić R., — Tadić J., *Prilozi*, III, Beograd, 1940, 149.

Bohumil HRABAK

Scientific Society for History of Health Culture of Serbia, Beograd

TRANSMISSION OF PLAGUE FROM ITALIAN FAIR AND HARBOUR TOWNS TO THE SPACE BETWEEN THE RIVERS BOJANA AND NERETVA (1350-1600)

In the period between 1350 and 1600 there were in Italy rather numerous towns in which were held the fairs, the ports through which went the importation and

exportation trade and places of pilgrimage where large masses of people met and such towns were, consequently, also great sources of various contagious diseases. Sicily had rather developed commercial relations with Arabic countries where the plague permanently smoldered and represented a special danger for the business traffic. Therefore, towards the end of the XVth century the plague reached the coastal zone from the river Neretva to the river Bojana much more frequently from the West than from the Balkan countries. Since the end of the XVth century the Italian places organized a system against the dispersion of germs by means of quarantine, by disinfecting the merchandise and by the specialization of physicians for the ascertaining and treating of the plague (*medicus pestis* in Dubrovnik in 1527). The quarantine was first (in 1377) introduced by Raguseans (inhabitants of Dubrovnik), whereas in Venice it was put into practice from 1423 to 1468.

After the greatest mediaeval plague in 1347-9 there occurred a short intermission, but a new cycle of plague broke out in 1380. From among the great epidemics there ought to be mentioned those which occurred in 1363, 1371, 1374, 1390-1, 1400, 1422-3, 1436-7, 1450, 1497-8, 1503, 1528. In Venice the infections occurred rather frequently and the greatest of them was that from autumn 1575 to February 1577, when about 50,000 inhabitants, i.e. almost every second, were buried. The greatest epidemic in Dubrovnik was in 1526-5, when some 20,000 people died. From the places where fairs were held the plague was a regular companion of the *faire et Recanati*. The plague occurred very often also in the ports of Apulia which were exporting the cereals. Ancona was also attacked by the pestilence. An influence upon the sanitary conditions in Dubrovnik was also exerted by the plagues in Lombardy. From the places of pilgrimage Rome occupied the first place as regards the occurrence of the disease. Since the end of the XVth century the plague invaded the above mentioned space much more frequently coming from the Balkan, Turkish side, particularly from Albania.

(Rad je primljen u Uredništvu 12. X 1989. god.)

Original scientific paper
UDC 726.5:930.25/618.2/914.97

Berislav M. BERIĆ

Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine, Novi Sad

Vasko KOSTIĆ (Tivat), Vasilije KUSOVAC (Cetinje)

Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Crne Gore, Titograd

TRANSSEKULARNO KULTNO SVETILIŠTE MATERINSTVA I
PLODNOSTI NA OTOKU GOSPE OD MILOSTI KRTOLSKOG
ARHIPELAGA U BOKI KOTORSKOJ

Krtolski arhipelag deli najširi deo zaliva Boke Kotorske na dva dela: na Tivatski zaliv i na Krtolsku uvalu (u starim venecijanskim spisima i geografskim kartama „*Conale de Stradioti*”). Njega čine: dva poluostrva Brda (Brdišta), ostrvo Prevlaka (sada Ostrvo Cvijeća), ostrvo Svetog Gavrila ili Stradioti (sada Ostrvo Svetog Marka), plićak-sprud Porporela sa Senjalom (Svetionikom) i Otok Gospe od Milosti¹.

Otok Gospe od Milosti je površinom mali, tek nešto preko 5000 m² (čvrste površine 5118 m²), dug 150 m, a na najširem mestu širok 65 m. Udaljen je u prvoj liniji od Tivatskog pristaništa Pine 1,3 nautičke milje (Nm), od obala Krtola (poluostrva Luštice) 0,3 Nm, a od obale Ostrva Sv. Marka oko 0,1 Nm.

Nema pouzdanih podataka kada je na Otoku sagrađen prvi zidani objekat. Narodna predanja govore o nekadašnjoj goloj hridi, sprudu, nasukavanju brodova i njihovim havarijama. Po mišljenju M. Kostića², prvobitno je tu bila manja vojna utvrda sa osmatračnicom i kapelom posvećenoj Bogomateri, a otočić je bio mnogo manji. Po obalnim zidovima koji obziđuju Otok uokolo, vidi se da je on naknadno proširivan, i to ne odjednom već u etapama. Za južnu obzidu (prema Krtolama) smatra se da je najstarija, a da je na drugim stranama bila tri puta proširivana u odnosu na prvobitnu utvrdu, što bi značilo da je današnja veličina Otoka četvrta po redu. Materijal za obziđivanje, odnosno za izradu obalnih zidova, kao i zemlja za nasipanje među zidovima, donošena je sa raznih strana, a najviše sa susednog ostrva Svetog Gavrila (ostrva Svetog Marka). To je objašnjenje i za poreklo raznih komada kamene plastike, kojih ima na Otoku i što navodi na pretpostavku da bi se istražnim arheološkim iskopavanjima naišlo na ranije obalne zidove i u njima ugrađene lapidarne ostatke. Najverovatnije je, međutim, da su i u predhrišćanskom periodu, a i kasnije, ovde postojale neke građevine, verovatno sakralnog karaktera, čiji ostaci do sada nisu pronađeni.

Pretpostavka, da je od IX veka ovde postojala crkva posvećena Sv. Arhiđakonu Stefanu, koju su podigli bračni par Hurogus i Dana,